

İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)

Economic Developments in Turkey According to British Annual Reports (1970-1980)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA¹ , Miraçhan YILMAZ²

***Sorumlu yazar/Corresponding author:**

Behçet Kemal Yeşilbursa (Prof. Dr.),
Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bursa, Türkiye
E-posta: bkyesilbursa@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6309-5703

***Miraçhan Yılmaz,**

Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bursa, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2799-4821

Başvuru/Submitted: 02.08.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:

11.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:

01.11.2019

Kabul/Accepted: 01.12.2019

Online Yayın/Published Online: 12.12.2019

Atıf/Citation: Yeşilbursa, Behçet Kemal ve Yılmaz, Miraçhan. "İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, 29, 'Milli Mücadele' Özel Sayısı (2019): 169-195.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.658543>

öz

Bu makale İngiliz diplomatların gözünden 1970 ile 1980 yılları arasında Türkiye'deki ekonomik gelişmeleri ele almayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda konunun uzmanı olmayanların 1970'li yıllardaki Türk ekonomisi hakkında daha fazla bilgi edinmesini hedeflemektedir. 1960 darbesinden ilk kârlı çıkan, feshedilen Demokrat Parti'nin devamı olan ve ordunun engelleme çabalarına rağmen 1961 ile 1971 arasındaki bütün genel seçimlerde rakibi Cumhuriyet Partisi'nden (CHP) daha fazla oy alan Adalet Partisi oldu. Adalet Partisi başlangıçta CHP ile kısa ömürlü koalisyonlar kurmak zorunda kaldı. Ancak 1965 seçimindeki net zaferden sonra yeni lideri Süleyman Demirel'in başkanlığında tek başına bir hükümet kurmayı başardı. Demirel oldukça siyasallaşmış bir planlı ekonomi programı üzerindeki kontrol yetkisini kullanarak partinin örgütsel gücünü pekiştirdi. Ama aynı Demirel liderliği altındaki sağ unsurların kendisinden uzaklaşarak Milliyetçi Hareket Partisi ve İslamcı Milli Nizam Partisi gibi yeni örgütlenmeler kurması suretiyle bu gücün giderek zayıflamasına da tanıklık etti. Bu durumu açıklamaya yönelik gerekçelerden biri, sık sık birbiriyle çelişen ekonomik çıkarların giderek atması nedeniyle artık tek örgüt bünyesinde barınamaz hale gelmesiydi. Diğer de bazı işçi ve öğrenci örgütlerinin giderek militanlaşmasıydı.

Birçok asker de bu endişeyi paylaştığı ve gittikçe artan idari kargaşa ve siyasi şiddete bir son vermek üzere 1971'de ikinci kez müdahale etmeye dünden hazır olduğu açıktır. Fakat gidişatın sorumluluğunu üstlenen üst düzey generallerin mutabık kalınmış bir reform programı yoktu, dolayısıyla 1961'de tanınan bazı özgürlükleri geri almaya yönelik birkaç anayasal değişiklikle yetindiler. 1970'li yılların Türkiye'sindeki oldukça siyasallaşmış ortam ve bunun 1980'de başka bir askerî darbeyle sonuçlandığı gerçeği ışığında, analistlerin sağlam bir hükümet eksikliğine, devlet yönetiminin birçok parçasının siyasallaşmasına ve artan şiddete birbirinden çok farklı açıklamalar getirmesi muhtemelen kaçınılmazdır. Bazılarıysa daha çok, önce hızlı sosyal dönüşümün, sonra da 1973'ten beri süregelen ve Kıbrıs müdahalesinin ardından Amerikan yardımının kesilmesiyle birleşen yüksek petrol fiyatlarıyla Avrupa'daki Türk işçilerinin gönderdiği dövizlerin azalmasıyla döviz sıkıntısına yol açtığı uzun ekonomik kriz döneminin yarattığı gerilim ve ayrışmalara odaklanmaktadır. Gelişmelerden kuşkusuz bunların hepsinin payı vardı. Ama ayrıca üçüncü askerî müdahalenin gerçekleştiği 1980'de ekonomik durumun, 1980 yılının Ocak ayında İMF ile kararlaştırılan ekonomik istikrar planı ile birlikte epeyce düzelmeye gösterdiğini de belirtmek gerekir. Ordunun

1980'deki müdahalesinin yaygın bir destek bulduğuna kuşku yoktur. Fakat bu Türk halkının çoğunluğunun uzun süreli bir askeri yönetime hazırlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Generaller elden geldiğince kısa sürede sivil yönetime dönmek istiyordu. 1980'lerin kalan kısmında Türk siyasetine ANAP damga vurdu. Bunun nedenlerinden biri ANAP'ın Türkiye'yi korumacı, içe dönük bir ekonomiden son derece rekabetçi dünya pazarlarına mamul mal ihracına dayanan bir ekonomiye dönüştürme politikasının sağladığı kısmi başarı idi.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Türk Ekonomisi, İMF, Dünya Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı

ABSTRACT

This article aims to reveal the economic developments occurring in Turkey between 1970 and 1980, as seen through the eyes of British diplomats. It is also aimed at the non-specialists who want to understand more about Turkish economy in 1970s. The immediate beneficiary of the 1960 coup was the Justice Party, a successor to the dissolved Democrat Party, which, in spite of military efforts to hold it back, won more votes than its rival People's Republican Party (PRP) in every general election between 1961 and 1971. Initially, it was forced to join a series of short-lived coalitions with the PRP. However, after its convincing victory in the 1965 election, it was able to form a government of its own under its new leader, Süleyman Demirel. Demirel was the one who consolidated the party's organizational strength by using his control over what remained essentially a highly politicized programme of planned economic development. However, it was also Demirel who saw this same strength weaken as elements on the right defected from his leadership to form new organizations like the National Action Party and the Islamic National Order Party. One reason generally put forward to explain this phenomenon was the further multiplication of often contradictory economic interests that could no longer be contained within a single organization. Another reason was the growing militancy of a number of workers' and student organizations.

It is clear that many army officers shared this apprehension, and were only too ready to launch a second intervention in 1971 to put an end to a situation of growing administrative chaos and political violence. However, once again, the senior generals who took charge of events had no agreed programme of reforms, and contented themselves with minor constitutional amendments aimed at curbing some of the freedoms granted in 1961. Given the highly politicized atmosphere in Turkey in the 1970s, and the fact that it resulted in yet another military intervention in 1980, it is probably inevitable that analysts tend to highlight quite different explanations for the lack of a firm government, the politicization of most parts of the state administration and the growing violence. Others concentrate more on the underlying stresses and strains posed first by a period of rapid social transformation and then, by a long period of economic crisis from 1973 onwards, when high oil prices combined with a loss of American aid after the intervention of Cyprus and a decline in the remittances sent back by Turkish workers in Europe to produce a crippling shortage of foreign exchange. In the events, of course, all these factors played their part. Nevertheless, it should also be noted that by 1980, the year of the third military intervention, the economic situation had much improved as a result of the introduction of the economic stabilization plan agreed with the IMF in January 1980. There is no doubt that, when it came, the army's intervention in 1980 had widespread popular support. However, this does not mean that the majority of the Turkish people were prepared to see a long period of military rule. The generals intended to return to full civilian rule as soon as possible. The fact was that ANAP was able to dominate Turkish politics for the rest of the 1980s. One of the reasons for that was the partial success of its domestic policies aimed at transforming Turkey from a protected, inward-looking economy to one based on the export of manufactured goods in the highly competitive world markets.

Keywords: Turkey, Turkish Economy, IMF, World Bank, State Planning Organization

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to reveal the economic developments occurring in Turkey between 1970 and 1980, as seen through the eyes of British diplomats. It is also aimed at the non-specialists who want to understand more about Turkish economy in 1970s.

Despite the political consequences, the economic consequences of the 1960 coup had been good overall, as far as financing was concerned, but they did unintentionally lead to some

commercial stagnation. Statements by Ministers and other leading figures, for the first time, laid before the Turkish people the serious economic situation in which they had found themselves, and the “extravagance and incoherence” with which financial affairs had previously been directed. Much emphasis was placed on budgetary economy, and a State Planning Organisation (SPO) was set up, with foreign advisers, to lay down the broad lines of economic development and investment. Apart from resolving the political questions inherited from the Democrat Party era, the 27 May regime gave priority to finding solutions for the bankrupt economic legacy of the Democrat years. The most important decision in this regard was the creation of the State Planning Organisation (SPO), whose principal function was to supervise the workings of the economy in a rational manner within the context of a plan.

The immediate beneficiary of the 1960 coup was the Justice Party, a successor to the dissolved Democrat Party, which, in spite of military efforts to hold it back, won more votes than its rival People’s Republican Party (PRP) in every general election between 1961 and 1971. Initially, it was forced to join a series of short-lived coalitions with the PRP. However, after its convincing victory in the 1965 election, it was able to form a government of its own under its new leader, Süleyman Demirel. Demirel was the one who consolidated the party’s organizational strength by using his control over what remained essentially a highly politicized programme of planned economic development. However, it was also Demirel who saw this same strength weaken as elements on the right defected from his leadership to form new organizations like the National Action Party and the Islamic National Order Party. One reason generally put forward to explain this phenomenon was the further multiplication of often contradictory economic interests that could no longer be contained within a single organization. Another reason was the growing militancy of a number of workers’ and student organizations.

It is clear that many army officers shared this apprehension, and were only too ready to launch a second intervention in 1971 to put an end to a situation of growing administrative chaos and political violence. However, once again, the senior generals who took charge of events had no agreed programme of reforms, and contented themselves with minor constitutional amendments aimed at curbing some of the freedoms granted in 1961. Given the highly politicized atmosphere in Turkey in the 1970s, and the fact that it resulted in yet another military intervention in 1980, it is probably inevitable that analysts tend to highlight quite different explanations for the lack of a firm government, the politicization of most parts of the state administration and the growing violence. Others concentrate more on the underlying stresses and strains posed first by a period of rapid social transformation and then by a long period of economic crisis from 1973 onwards, when high oil prices combined with a loss of American aid after the intervention of Cyprus and a decline in the remittances sent back by Turkish workers in Europe to produce a crippling shortage of foreign exchange. In the events, of course, all these factors played their part. Nevertheless, it should also be noted that by 1980, the year of the third military intervention, the economic situation had much improved as a

result of the introduction of the economic stabilization plan agreed with the IMF in January 1980. There is no doubt that, when it came, the army's intervention in 1980 had widespread popular support. However, this does not mean that the majority of the Turkish people were prepared to see a long period of military rule. The generals intended to return to full civilian rule as soon as possible. The fact was that ANAP was able to dominate Turkish politics for the rest of the 1980s. One of the reasons for that was the partial success of its domestic policies aimed at transforming Turkey from a protected, inward-looking economy to one based on the export of manufactured goods in the highly competitive world markets.

1. Giriş

Başlıktan da görüleceği üzere bu çalışmanın temel konusu İngiliz arşiv belgelerine göre 1970-1980 yılları arasındaki ekonomik gelişmeleri incelemektir. Dolayısıyla bu çalışmanın ana kaynak grubunu İngiliz arşiv belgeleri (yıllık raporlar) oluşturmaktadır. Bu şekilde İngiltere'nin Türk ekonomisi ile ilgili tespitlerini görmek de olanaklı hâle gelmektedir. Bu çalışmamızda ki temel amacımız da İngiltere'nin bakış açısını görmektir. Türkiye tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda “İngiliz Belgeleri” önemli bir yer tutar. Özellikle yakın dönem Türkiye tarihi ile ilgili araştırmalarda bu önemin daha da arttığı gözlenmektedir. 1918-1923 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye'de işgalci durumda bulunduğu ve her şeyi kontrol ettiği ve daha sonraki dönemlerde de müttefik oldukları düşünüldüğünde bu önem daha iyi anlaşılacaktır. Büyükelçiler, İngiltere ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki her türlü ilişkiyi yürütürken iki ülke arasında meydana gelen olayları geniş bir şekilde rapor etmişlerdir. Bu raporlar günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere farklı periyotları içermektedir. Yıllık raporlar, bizce, günlük ya da haftalık istihbarat raporlarından çok daha sağlıklı raporlardır. Öncelikle bu raporlar yıllık olmaları nedeniyle herhangi yeni bir olay hakkında merkeze bilgi ulaştırma endişe ve telaşından uzak bir biçimde kaleme alınmışlardır. Bir yıl boyunca pek çok olaya dair alınan onlarca haber, duyum ve istihbarat büyük oranda doğruluğu test edildikten sonra yıllık raporlara girmiştir. Yıllık raporların dikkati çeken bir diğer yanı da Türkiye ile ilgili siyasi, askerî, iktisadi, sosyal ve kültürel pek çok alanı kapsayan değerlendirmeler içermesidir. Bu değerlendirmeler Türkiye'de yaşanan olayları, gelişmekte olan olguları analiz ederken doğal olarak, bu oluşumlar karşısında Londra'nın nasıl bir politika takip etmesi konusunda önerileri de içermektedir. Yıllık raporlar elbette her şeyi kesin, doğru ve olduğu gibi anlatmamaktadır. Bu raporlar nihayetinde siyasi mahiyet ve amaç taşımaktadırlar ve Londra'nın Türkiye politikalarını belirlemesine yardımcı olması için hazırlanmışlardır. Dolayısıyla bu raporlarda yer alan hüküm ve tespitler tarafsız tarihçilerin değil, siyasi kişilerindir. Kısaca yıllık raporlar elçiliklerin bulunduğu ülkeyi ilgilendiren hemen hemen her konuda (siyasi, iktisadi, askerî, sosyal ve kültürel) bir yıl içerisinde yaptıkları çalışmaların bir özeti niteliğindedir. Biz bu çalışmamızda 1970-1980 yıllarına ait yıllık raporlarda Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'nin nasıl ele alındığını ve İngiltere'nin Milli Mücadele'ye karşı bakış açısını, tutumunu değerlendirmeye çalışacağız.

Siyasi sonuçlarına rağmen 1960 darbesinin ekonomik sonuçları finansal açıdan genel olarak olumluydu fakat istemsiz bir şekilde ticari durgunluğa yol açtı. Bakanlar ve önemli isimler tarafından yapılan açıklamalar içinde bulunulan ekonomik durumun ciddiyetini ve mali konularda yaşanan “savurganlık ve tutarsızlıkları” ilk kez Türk halkının gözlerinin önüne serdi. Bütçe ekonomisine fazla vurgu yapıldı ve ekonomik kalkınma ve yatırımın ana hatlarını belirlemek üzere yabancı danışmanlarla birlikte bir Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu.¹ 27 Mayıs rejimi Demokrat Parti'den kalan siyasi sorunları çözmenin yanı sıra bu partinin iktidarda olduğu yılların iflas etmiş ekonomik mirasına çözüm bulmaya da öncelik verdi. Bu

1 FO371/160212/RK1011/1, Annual Report on Turkey for 1960.

çerçeve de en önemli karar temel işlevi ekonominin bir plan çerçevesinde rasyonel bir şekilde işlenmesini gözetecek olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıydı.²

Bu yıl içinde ekonomik açıdan fazla bir değişim olmamakla birlikte önemli yeni adımların hazırlıkları yapıldı. Devrimci Koalisyon Hükümeti tarafından kurulan Devlet Planlama Teşkilatı 1962 yılı ve 1963-68 yılları için planlar hazırlamaktaydı. Hükümet DPT'nin varlığını ve hedeflerini koşulsuz kabul etti. Hatta görünüşe göre DPT, devletçi kabul edilen CHP ile özel girişimden yana olan AP arasındaki farklılıkları da yumuşattı. Karma ekonomi gerek Plan'ın gerekse Hükümet'in ekonomik politikalarının temel özelliği haline geldi. Beş yıllık planın iç istikrarı sağlaması ve tarafsızlıktan kaçınabilmesi ancak uzun vadeli ciddi bir ekonomik yardımla mümkündü.³

Kamu ve özel sektörün sınırları konusunda muhtemel tartışmalar yaşansa da yıl boyunca buna dair açık bir belirti görülmedi. Plan'ın, gerekli iç tasarrufun yaratılabilmesi için içeride sürekli bir kemer sıkma politikasının gerekliliğini göstermesi bekleniyordu. Ayrıca Türkiye'nin dış dünyayla parasal ilişkilerinde de önemli bir etkisi olacaktı. Büyük şehirlerdeki görünürdeki yüzeysel batılılaşmaya rağmen Türkiye'nin birçok yönden oldukça az gelişmiş bir ülke olduğu uzun zamandır biliniyordu. Ancak daha önceleri bu konuya dikkat çekmek için ne gerektiği konusunda bir tespit bulunmak mümkün değildi. Uzun vadeli dış yardımın faturası kaçınılmaz olarak büyük olacaktı fakat maddelerin doğru saptanması ve paranın bulunması halinde Planlama Teşkilatı'nın varlığının önemli bir şans yaratabileceği umuluyordu. Bu hesaplardan sonra ilk kez Batı dünyasıyla yüz yüze gelinecek ve Türkiye'nin şahlanabilmesi için gerekli dış yardımı sağlayıp sağlayamayacakları sorulacaktı.⁴ Siyasi gelecekle ekonomik beklentiler arasında yakın bir etkileşim vardı. Borç veren Hükümetler ve hatta yabancı özel yatırımcılar parayı koymadan önce Türkiye'nin siyasi istikrarından emin olmak isteyeceklerdi haklı olarak. Ama Türk halkına makul bir ekonomik faaliyet ve yaşam standartlarında ilerleme hedefi gösterilemediği takdirde siyasi istikrarın uzun ömürlü olamayacağı da söylenebilir.⁵

Bu arada Türkiye'nin planlı ekonomisi ithal ikameci modele dayalı hızlı sanayileşme hedefiyle devreye girdi. Ancak Birinci Beş Yıllık Plan (1963-1967) daha hayata geçmeden muhaliflerin şiddetli eleştirilerine hedef oldu. Ekonomik planda Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın birinci yılında kısmen iç siyasi ve idari zorluklardan dolayı ve kısmen de 1963 programı için yapılacak dış yardımın miktarı konusunda OPEC üyeleriyle anlaşmanın gecikmesi nedeniyle fazla bir yol alınamadı.⁶ Dışarıdaki güçlere, içerideki vergi reformuyla ilgili engellere ve planlı yatırım hedeflerine ulaşmakta başarı sağlanamamasına rağmen enflasyonsuz yeterince gelişme sağlanarak, dış yardımın bir önceki yıl olduğu gibi 1964 yılında da devam etmesini öngören

2 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (Routledge: London, 1993), 121-147.

3 FO371/163832/CT1011/1, Annual Report on Turkey for 1961.

4 FO371/163832/CT1011/1, Annual Report on Turkey for 1961. Bk. Haluk Gerger, *Türk Dış Politikası'nın Ekonomik Politikası, Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine* (İstanbul: Belge Yayınları, 1998).

5 FO371/163832/CT1011/1, Annual Report on Turkey for 1961.

6 FO371/174971/CT1011/1, Annual Review for Turkey for 1963. DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963-1967* (Ankara 1963).

OECD tavsiyesi haklı bir zemine kavuştu. İçerde idari açıdan planlama teknikleri hakkında epeyce bilgi birikimi oluştu, siyasi açıdansa farklı vurgu alanlarına rağmen planlı kalkınmaya olan ihtiyaç genel bir kabul gördü, bu da muhtemel bir Hükümet değişikliğinin radikal bir değişime yol açmayacağı yolunda makul bir beklenti oluşmasını sağladı.⁷

Bununla birlikte ekonomi 1960'lı yılların ortalarına doğru durgunluğa girdi ve Hükümetin aldığı iyileşme önlemlerine rağmen ihracat ve yatırımlar planlanan hedeflere ulaşamadı. Türkiye'nin Batı dünyası içinde yer alma kararlılığının siyasi bir göstergesi olarak ülke içinde memnuniyetle karşılanan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma görüşmelerinin sonuç bölümünde Türk ekonomisinin Kuzey Atlantik İttifakı ülkeleriyle çok yakın bağlar içinde olmasına vurgu yapıldı. Ancak bu bağların özellikle de ABD ile çok fazla olması ve bunun da Türkiye'nin Kıbrıs'ta manevra alanını daraltması daha bağımsız bir siyaset izleme ve temasları başka ülkelere de, özellikle de yeni kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) içindeki CENTO üyesi komşularına, genel olarak bağlantısızlar dünyasına, Güneydoğu Avrupa'daki Komünist ülkelere ve nihayet Sovyetler Birliği'ne yayma arzusunu kamçılıdı. Bu kararsız girişimler uygulamada çok az somut sonuçlar doğurdu, Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya yaptığı ziyaret de ki bu bir Türk Dışişleri Bakanı'nın 25 yıldır bu ülkeye yaptığı ilk ziyaretti, sadece ticari ve kültürel ilişkilerde basit gelişme vaatleriyle sonuçlandı. Yine de bu ziyaret Komünist Rusya'ya karşı yeni ve alışılmadık bir saygınlık havası yarattı. Kıbrıs nedeniyle Batı'yla ilişkilerde yaşanan soğukluk sol fikirleri teşvik ederken, Atatürk'ten sonra yetişen ve Türkiye'nin geri kalmışlığının ve risklere açık olmasının yol açtığı daimi sorunlara yeni ve radikal çözümler arayan genç kuşağı derinden etkiledi.⁸

1965 Türkiye'de bir değişim yılı oldu ama istikrar getirmedi. Daha çok düzenli bir geçişten söz edilebilirdi. Türkiye ekonomik açıdan ilerleme sağladı. OECD'den ihtiyaç duyduğu krediyi alabildi. Ayrıca ihracatını artırdı ve böylece aleyhine olan ticaret dengesini büyük ölçüde düzeltti. Ayrıca Almanya'daki Türk işçilerden döviz girişi başladı. İçerde, yol ve okul yapımı ve sağlık hizmetlerinde iyileşmeyi de içeren planlı kalkınma hükümet değişikliklerine rağmen kalıcı bir politika olarak devam etti. İnşaat ve sınaî yatırım planlanan düzeye ulaştı. Fakat gelişme hızı planlanan yüzde 7 hedefini yakalayamadı ve yüzde 5'te kaldı. Bununla birlikte 1965 dengeler açısından Türkiye için nispeten iyi bir yıl oldu.⁹

Türkiye hâlâ büyük ölçüde dış yardıma bağlı olsa da hükümet sağduyulu hareket etti. Hükümetin büyüme politikasının sonucu ithalatın ihracatı ve görünmeyen kalemleri geride bırakarak hızla yükselmesi ve Türkiye'nin zaten küçük olan döviz rezervlerinin azalması oldu. Başbakan Demirel'in ekonomik planlamaya bakışı epeyce tartışmalıydı. Planlamanın ilkelerine saygı duyduğunu söylüyordu, ancak kendisine miras kalan Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT)

7 FO371/174971/CT1011/1, Annual Review for Turkey for 1963.

8 FO371/185824/CT1011/1, Turkey: Annual Review for 1965. Bk. M. E. Yapp, *The Near East since the First World War: A History to 1995* (London: Longman, 1996), 309-329.

9 FO371/185824, Turkey: Annual Review for 1966. Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası 1919-1980*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003) 1: 655-680.

açıkça güvenmiyordu. DPT'nin üst düzey yetkililerinin çoğu ya görevden alındı ya da istifa etti; ancak Demirel DPT'yi kendi görüşleri doğrultusundan yeniden yapılandırmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Gelecek belirsiz görünüyordu, çünkü Türkiye'nin Avrupa'nın ekonomik standartlarına ulaşması daha birkaç yıl OECD'den gelecek yüklü yardımlara bağlıydı.¹⁰ Ancak 1967'de tatmin edici bir ekonomik büyüme sağlandı. Sınai büyüme hızı yüzde 11-12'lerde seyretti. Tarım daha yavaş büyüyordu. Türkiye'yi hâlâ OECD yardımı ayakta tutuyordu. Ancak ileriki günlerde ciddi bir ödemeler dengesi krizi bekliyordu. İhracat ve görünmeyen kalemlerle ithalat ve borç ödemeleri arasındaki açık planlanandan çok daha fazlaydı.¹¹ İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Roger Allen hükümetin ithalatı ciddi bir şekilde kısıp, döviz ve ihracat kredilerinde sınırlamalara gitmeye hazırlandığını söyledi ve bunun da fiyatları artırıp sanayide verimliliği düşüreceği tahmininde bulundu. Ekim 1967'de hazırlanan yeni Beş Yıllık Plan beklentileri artıracak kadar iddialı bir plandı, ancak Roger Allen Türklerin bu planı hayata geçirmeye pek hevesli olmadığını düşünüyordu. Plan hem sosyal hem ekonomik kalkınmayı öngörüyordu. Ekonomik alandaki bir geri adımın muhtemelen siyasi alanda da yansımaları olacaktı.¹²

Fakat 1968'te Türkiye'nin ödemeler dengesi endişe konusu olmaya devam etti gerek ihracat gerekse ithalat hedefleri yakalayamadı. İhracat artmadığı sürece Türk Hükümeti'nin planlanan büyüme hızını yakalaması mümkün değildi. Bu arada Türkiye'nin dış yardım ihtiyacı devam ediyordu. Döviz sıkıntısı nedeniyle bu yıl ithalatın belirlenen hedefleri yakalayamayacağı açıktı. Dış yardımların, özellikle de Amerikan ekonomik ve askerî yardımının kısıtlanması nedeniyle Türk Hükümeti'nin, ihracatı artıramadığı sürece planlanan yüzde 7'lik büyüme hızını yakalaması mümkün değildi ve ihracatın da doğal kaynaklara yönelmedikçe artırılması mümkün görünmüyordu. Tabii bu nispeten uzun vadeli bir politikaydı, nitekim 1969 genel seçimlerine kadar da gündeme gelmeyecekti. Bu arada Türkiye'nin program, proje ve teknik yardım ihtiyacı hâlâ bütün yakıcılığıyla varlığını sürdürüyordu.¹³

1969 yılında ekonomi hâlâ güçlüklerle boğuşuyordu. Çeşitli kaynaklardan hâlâ yardım geliyor ve bu yardıma daha uzun yıllar ihtiyaç duyulacağı öngörülüyordu. Doğru ekonomik hedefler belirlenmiş olsa da mevcut ithalat ve ihracat rakamları ışığında bunun epeyce uzun bir süreç olacağı açıktı. Türk ekonomisi döviz gelirlerinin yüzde 20 ila 25'ini bulan ağır dış borç geri ödemeleriyle daha da ağırlaşan kronik döviz sıkıntısıyla boğuşmaktaydı. Hükümetin ithalatı ciddi şekilde kısıp ihracat teşviklerini artırma çabaları yılın sonuna doğru bir miktar meyve vermeye başladı. Bu güçlüklerle rağmen gayrisafî millî hâsılının yüzde 6,5'un üzerinde büyümesi bekleniyordu ki bu büyüme hızı büyük ölçüde sanayideki yüzde 10'luk büyümeyle sağlanmıştı, tarımsal büyüme sadece yüzde 2'de kalmıştı. Son on yıldır cari denge 1969'da,

10 FCO9/614, Turkey: Annual Review for 1967. DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, 1963-1967* (Ankara 1963).

11 FCO9/614, Turkey: Annual Review for 1967. Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 353-370.

12 FCO9/1091, Turkey: Annual Review for 1968. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009* (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 117-145.

13 FCO9/1308, Turkey: Annual Review for 1969. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

bir önceki yıla göre 39 milyon dolar azalan OECD yardımlarıyla sağlanabilmişti.¹⁴

Bu arada Hükümet'in hedefi ekonomiyi dışa açmak; uygun bir ortam yaratarak ihracatı daha kârlı hale getirmek; kaynakları ihracata yönlendirmek; ülkenin mineral, orman ve hayvancılıkla ilgili kaynaklarını, meyve-sebze üretimini geliştirmek ve turist potansiyelini artırmaktı. Bunu gerçekleştirebilmek ve aynı zamanda istikrarlı bir büyüme sağlayabilmek için dışarıdan olabildiğince fazla mali ve teknik desteğe ihtiyaç vardı. Uzun vadede bunun yardım sağlayanlara da katkısı olacaktı; ama uzun bir zaman alacaktı.¹⁵

1970 Türk ekonomisi açısından önemli bir yıl oldu. 1970 Ağustos'unda liranın devalüe edilmesiyle kötüye gidiş durduruldu. Hükümet bir reform paketi açıkladı ve ilk sonuçlar yılsonuna doğru alınmaya başladı, ama hâlâ önünde uzun bir yol vardı. 1970 yılı Türk ekonomisi için bir dönüm noktası olacaktı. Bu gelişmelerin yarattığı siyasi belirsizlik ve yasamadaki boşluklar istikrarsız ekonomik durumu daha da kritik bir duruma soktu. Hükümet giderek borca daha fazla bağımlı hale geldi; devalüasyonla birlikte artan spekülasyonlar zaten bozuk olan dövizdeki durumu daha da kötüleştirdi.¹⁶ Ama daha gidecek çok yol vardı. Hükümet ihracatı teşvik etmeye, tarım kredilerinde reforma gitmeye, bütçe açığını kapatmaya ve bütçe üzerinde yük oluşturan Kamu İktisadi Teşekküllerini (KİT) yeniden organize etmeye kararlıydı. Aynı şekilde, fiyatlar ve vergiler artarken ücret taleplerini kontrol altında tutmak gibi bir sorunla karşı karşıyaydı. Yabancı yatırımların teşviki hassas bir konu olmaya devam ediyordu. Zira teorideki liberallik uygulamada hâlâ rahatsızlık konusu olabiliyordu. Dış yardımların kesinlikle devam etmesi gerekiyordu, Dünya Bankası ve Almanya gibi borç veren kurum ve ülkeler yeni politikayı ciddi şekilde desteklemeye hazırdı; Japonlar gibi yeni borç kaynaklarının ilgisi de giderek artmaktaydı. Ancak bunun için öncelikle Hükümet'in ülkede duruma hâkim olması ve Parlamento'dan kapsamlı yasalar geçirmesi gerekiyordu.¹⁷

Yapısal bir ekonomik reforma gidilmediği hâlde Türk ekonomisi 1960'lı yıllarda DPT'nin öngördüğü büyüme hızını yakalamayı başardı. Bu neredeyse ancak birkaç Üçüncü Dünya Ülkesinin başarabildiği sınai bir devrim ve şahlanış demektir. Dünya ekonomisi de elverişli bir ekonomik ortam sunuyordu. Daha önemlisi, Avrupa'daki Türk işçileri büyük miktarlarda döviz göndermiş ve bu da ülkenin sanayisi için yatırım malları ve hammadde ithal edebilmesine olanak yaratarak ödemeler dengesini iyileştirmesini sağladı. Ne yazık ki uzun vadede istikrarlı ve sağlıklı bir ekonomik büyüme sağlanamadı. Tarımsal ve sınai üretimde planlamacıların öngördüğü gibi sadece yüzde 75'lik bir artış yakalanırken, geri dönüşün daha hızlı ve kâr marjlarının daha yüksek olduğu inşaat ve hizmet sektörlerinde DPT'nin hedefleri aşıldı. Ayrıca ekonomi, öngörü imkânı vermeyen ve Avrupa'daki ekonomik gelişmeye bağlı olan

14 FCO9/1308, Turkey: Annual Review for 1969. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

15 FCO9/1308, Turkey: Annual Review for 1969. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

16 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Ramazan Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi, 1838-2010* (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 489-529.

17 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Akşin, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980*, 353-370.

yurt dışındaki işçilerin gönderdiği dövize aşırı bağımlı hale geldi. Nitekim 1970'li yıllarda işçi dövizlerinin inişe geçmesi Türkiye'de ciddi sonuçlar yarattı.¹⁸ Ancak 1960'ların sonlarına doğru Türk ekonomi ve Türk toplumu tanınmayacak kadar değişti. 1960'lı yıllardan önce Türkiye ağırlıkla bir tarım toplumdurdu, küçük sanayisi de büyük ölçüde devletin kontrolündeydi. 1960'ların sonlarına doğru sanayide özel sektör o kadar gelişme gösterdi ki yarattığı GSMH neredeyse tarımsal üretimin miktarını yakaladı. Fakat Türk ekonomisinin düze çıkması için daha alınacak epey yol vardı.

2. 1970 Yılı

1970; Türk ekonomisi açısından önemli bir yıl olmuştur. 1970 yılı Ağustos ayında liranın devalüe edilmesiyle kötüye gidiş durdurulmaya çalışılmıştır. Hükümetin açıkladığı reform programının ilk sonuçları yılsonuna doğru alınmaya başlansa da, önünde hala uzun bir yol vardı. 1970 yılı, Türk ekonomisi için bir dönüm noktası olacaktı. 10 Ağustos'ta yapılan devalüasyonla birlikte 1 pound karşısında 21.60 TL olan Türk parası, 36 liraya kadar gerilemesine karşın, hükümet ekonomiyi rayına sokacak kapsamlı bir reform programı başlatmıştır. Ancak programın başarıya ulaşabilmesi için parlamento içindeki ve dışındaki siyasi durumun da buna elverişli olması gerektiğine inanılıyordu.¹⁹

Şubat ayında alınan bütçe kriziyle yıl kötü başlamıştır. Baş gösteren siyasi istikrarsızlık ve yasamadaki aksaklıklar zor durumdaki ekonomiyi daha da geriletmiştir. Bu olumsuz durum karşısında alınan yeni borçlar, ekonomiyi giderek daha bağımlı hâle getirmiştir. Devalüasyonun tetiklediği spekülasyonlar, zaten bozuk olan dövizdeki durumu daha da kötüleştirdi; giderek uzayan ve devalüasyondan hemen önceki 56 haftanın en yüksek düzeyine ulaşan döviz transfer sürelerindeki gecikmeler, sınaî üretim için gerekli olan hammaddelerin kesintiye uğramasına yol açtı. Durumun ciddiyeti, OECD Yardım Konsorsiyumu ve özellikle IMF'den gelen baskılar, hükümeti sert önlemler almaya zorlamıştır. Yaz başına doğru hazırlanan devalüasyon paketi ve iki yasa -bir dizi vergi düzenlemesi, asker ve sivil memur maaşlarında artış- parlamentodan geçirilmiştir.²⁰

Aylar süren dedikodu ve spekülasyonlara rağmen hükümet, meclisin tatile girmesinden bir hafta sonra ilan ettiği devalüasyonun, spekülasyonlara veya dış baskılara bir tepki değil de dikkatle düşünülmüş bir girişim olduğu izlenimini vermeyi başarmıştır. Stratejinin karşı karşıya kaldığı ilk tehlike olan zam dalgası; hükümetin enerjik bir çıkış yaparak gümrük tarifelerini düşürme tehdidinde bulunmasıyla savuşturulmuştur. IMF ile yapılan 90 milyon dolarlık "stand-by" anlaşmasına ilave olarak; Amerika, Almanya ve Avrupa Para Fonu'ndan gelen yardımlar ve belirsiz durum nedeniyle ertelenen yardım tahsisatlarının serbest bırakılmasıyla

18 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

19 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 241-245.

20 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. DPT, *Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, 1968-1972*, Ankara 1967. Kurtoglu, *Türkiye Ekonomisi, 1838-2010*, 489-529.

birlikte hükümet para transferleri için yeterli bir döviz ihtiyatı biriktirmeyi başarmıştır. İlk yarıda ithalatın daralması ve kuraklık nedeniyle tarımsal gelirlerde yaşanan düşüş, yıl boyunca büyüme oranında bir düşüş beklense de; yıl sonunda devalüasyon olumlu sonuçlarını vermeye başladı. İşçi dövizleri rekor düzeylere ulaşarak, Batılı komşularının İstanbul'daki kolera salgını nedeniyle uyguladığı blokaja rağmen ihracat hatırı sayılır ölçüde arttı.²¹

Ama hâlâ kat edilmesi gereken uzun bir mesafe vardı. Hükümet ihracatı artırmaya, tarım kredilerini yeniden yapılandırmak, harcama kalemlerini azaltmak ve bütçe üzerinde büyük bir yük olan KİT'leri yeniden organize etmek istiyordu. Ayrıca fiyatların ve vergilerin artması nedeniyle ücretlerde zam talepleriyle karşı karşıyaydı. Yabancı yatırımların teşviki teorideki liberalizmin uygulamada tehlike arz etmesi nedeniyle hassaslığını koruyordu. Dış yardımların devam etmesi gerektiği inancına dair yaklaşımının yanında, Dünya Bankası ve Almanya gibi borç veren kurum ve ülkeler yeni politikayı ciddi şekilde desteklemeye hazırdı. Japonlar gibi yeni borç kaynaklarının arayışı giderek artmakta, ancak bunun için öncelikle Hükümet'in ülkede duruma hâkim olması ve Parlamento'dan kapsamlı yasalar geçirmesi gerekiyordu.²²

İkili ilişkilere gelince, Britanya mevcut pozisyonunu korumaktaydı. Türk ithalatçıların yıl boyunca karşılaştıkları sorunlara rağmen Britanya'nın ihracatı 1969 yılına göre çok hafif bir düşüş gösterse de buna rağmen Türkiye'nin Birleşik Krallık'a yaptığı ihracatın yaklaşık iki misli büyüklükteydi. Britanya'nın OECD Konsorsiyumu aracılığıyla vaat ettiği yardım 1969'a göre yüzde 2'lik bir artış göstermekle birlikte, olağan ithalata daha az fon ayrılıp, borçlara da Kasım ayında yüzde 2'lik bir faiz uygulanmıştı. Anglo-Alman Konsorsiyumu'nun 1970 Şubat ayında başladığı Boğaz Köprüsü projesine, Britanya da katkıda bulunmayı vaat etmiştir. Ülke genelinde uygulanacak olan geniş çaplı gübre projesi için verilecek borç konusunda yapılan müzakereler yılsonuna doğru sonuçlanmıştır.²³

3. 1971 Yılı

1971 yılı, Türk ekonomisi için epeyce iyi bir yıl olsa da, gerileyen İngiliz yatırımları ve girişimleri açısından hayal kırıklıkları yaşanmıştır. Önceki hükümetin radikal programı sol siyasette bölünmelere yol açmıştır. Solun özel sektöre karşı düşmanca tutumu, yeni kontrol önlemlerine başvurması ve millileştirme tehditleri iş dünyasını birleştirmiş ve yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Fiyatlar %25'in üzerine yükselirken, işsizlik hızla tırmanmıştır. Zamlara karşı 1971 yılında çıkarılan Devlet Personel Yasası nedeniyle, ücretlerin bütçe üzerindeki yükünü korkunç düzeylere çıkarmıştır.²⁴ Bu yasa ve Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin giderek artan zararları yıl boyunca hükümet açısından büyük mali güçlükler yaratmıştır. Ekonomideki tek gerçek ışık -ki bu da büyük ölçüde tesadüfiydi-, rekor düzeye ulaşarak büyüme hızını %9'ların üstüne çeken buğday rekoltesiydi. İhracat 1970'teki devalüasyondan yeterince istifade edemese

21 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

22 FCO9/1466/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1970. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

23 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, 655-680.

24 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

de, döviz rezervleri yurt dışındaki Türk işçilerinin gönderdikleri dövizler sayesinde sağlıklı durumdaydı. Pek alışıldık olmayan döviz bolluğu ekonomiye yine pek alışıldık olmayan bir rekabet getirmişti. İş dünyası yılsonunda daha olumlu bir portre çizse de güven ortamının oluşması zamana ihtiyaç olduğuna inanılıyordu.²⁵

Dış yardımlar Türkiye'nin kalkınma hamlelerinde önemli bir faktör olmaya devam etmiştir. Yaklaşık 100 milyon doları bulan projelere imza atan Dünya Bankası, 1971 yılı için özellikle aktifti ve OECD Yardım Konsorsiyumu'nun yatırımcıları için duyduğu endişeler konusunda daha iyimser görünüyordu. Gerek doğrudan gerekse Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla yapılan AET yardımları yüksek düzeylere ulaşmıştır. Doğrudan yardımda en yüksek pay ise Almanya'nın olmuştur. Nisan ayında gerçekleşen birtakım zorlu müzakerelerden sonra özel sektörün gübre projesini karşılamak üzere İngiltere, Türk Hükümeti'ne 6,7 milyon pound kredi açmıştır -ki bu miktar İngiltere'nin bugüne kadar bu ülkeye açtığı en büyük kredi olmuştur-. İngiliz teknik yardım programı çerçevesinde Türkiye'ye yapılan uzmanlık yardımlarının dışında, Türklere İngiltere'de eğitim verilmekteydi.²⁶

Genel ithalatın %23 oranında yükselmesine karşılık, İngiltere'den yapılan ithalat %6'lık bir artış gösterirken; Türkiye'nin İngiltere'ye ihracatı azalmaya devam ederek 12,5 milyon pounddan 11,4 milyon pounda gerilemiştir. Bu dengesizlik nedeniyle Türkiye'nin "genel tercih listesi" konusundaki şikâyetleri artmaya başladı. İngiliz yatırımları ve girişimleri güven eksikliği ve durgunluk nedeniyle genel olarak gerileme göstermiştir.²⁷ 5 Temmuz'da Türkiye AET ile bir geçiş dönemi protokolü imzalanmıştır. Protokol hâlâ topluluk tarafından imzalanmayı beklemekle birlikte, ticaretle ilgili maddeler 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye'nin ihracatına önemli avantajlar sağlarken, AET mallarının tercihinin de önünü açmıştır. Bunun yanı sıra topluluğun genişlemesiyle ilgili tartışmalar da başlamıştır. Protokol, Türkiye'nin gümrük birliğine ağır adımlarla ilerlemesini öngörmekle birlikte daha rekabetçi bir ekonomi hedefi net bir şekilde belirlenmiş bulunmaktaydı.²⁸

4. 1972 Yılı

1972 yılında Türkiye zayıf yönetim, kesintili terörizm ve baskıcı sıkıyönetimle karşı karşıya kalmış fakat ekonomi büyümeye devam etmişti. İhracat ve döviz rezervleri iyi durumdaydı, ancak hayati ekonomik reformlar hâlâ ufukta görünmüyordu.²⁹ Reformcular bir önceki yıl ne kadar hayal kırıklığı yaşamışsa, ticari kesim de bir o kadar canlanmıştı. Melen Hükümeti'nin izlediği (maden hakları gibi duygusal konular hariç) "orta yolcu" ekonomi politikası daha kapsamlı bir gelişmenin önünü açmıştı. Siyasi çekişmeler iş dünyasında güven ortamını

25 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 241-245.

26 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs* (New York: Cornell University Press, 1990), 158-160.

27 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

28 FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

29 FCO9/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

fazla etkilememiştir. 1971'in parlak gelişmeleri - iyi rekolte ve yurt dışından istikrarlı bir şekilde akan işçi dövizleri - bu yılda da tekrarlanmıştır. Daha önemlisi, ihracat Kasım ayının sonunda 1971'e göre %39 artış gösterirken, bankacılık sisteminin kabul edilebilir koşullarda orta ve uzun vadeli kredi kullandırmaktan uzak olmasına rağmen, sınai üretimin %10 artması bekleniyordu. İşçi dövizleri sayesinde ödemeler dengesinde bir sorun yaşanmadan ve döviz rezervleri rekor düzeylere ulaşmış olarak ekonomik iyileşme sağlanmıştı.³⁰

Hükümet tarımdaki destekleme fiyatlarını artırmayı reddederek bir önceki yılın alarm veren enflasyon düzeyini de makul seviyeye çekmeyi başardı, ancak hayat pahalılığındaki artışın %12'leri bulması nedeniyle yükselen ücret artış talepleri tekrar önüne çıkmıştı. Sanayi sektöründeki huzursuzluk sıkıyönetim kısıtlamalarıyla kontrol altında tutulsa da bu bazı grev ve lokavtları engelleyemediği gibi bunların altındaki sorunlar da çözülemedi.³¹ Kamu sektörünün finansman sorunu da çözülemediği. Uzun yıllar süren döviz sıkıntısından sonra kalkınmanın önündeki bu defaki engelin Türk lirası olması ironikti. Parlamento bu yıl keskin vergi artışları yapmaya hazırlıklı olmadığını göstermişti. Uzun zamandır vaat edilen sorunları azaltacak yapısal reformlar, -örneğin Kamu İktisadi Teşekkülleri ve vergi sistemi reformları- parlamentonun gündeminde alt sıralarda yer almıştı. Öncelik tarımsal reform veya yabancı sermayeye kısıtlamalar getiren madencilik ve petrol reformları gibi siyasi açıdan daha cazip reformlara verildi; ama bunlarda bile yeterli ilerleme sağlanamadı. Parlamentodan geçen uzun vadeli temel önlemler -Üçüncü Beş Yıllık Plan- gerek tarım ve gerekse çok ihtiyaç duyulan sosyal ilerlemeler pahasına ağır sanayiye yaptığı vurguyla müstakbel sorunları daha da artırmıştı.³²

Türkiye komşularıyla ticari ilişkileri geliştirmeye çalışırken; AET en önemli partner olmaya devam ettiği gibi, topluluğa tam üyelik için gereken hazırlıklar da Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma stratejisinin konusu olmaya devam etmiştir. Ancak Türkler bu konuda ikircikli bir tavır sergilemekteydi; Türkiye'nin üyelik antlaşmasına hazırlık müzakereleri Türklerin tek taraflı koruma inisiyatifinden vazgeçmek istememesi nedeniyle sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı.³³

5. 1973 Yılı

İç ve dış konularda yaşanan bazı güçlüklerle rağmen ekonomi, 1973 yılında canlılığını korumuş ve iç yatırımlar her hangi bir sektöre uğramadan devam etmiştir. Dış ticaret büyüyüp, yılın ilk 10 ayında Birleşik Krallık'ın ihracatı %45'lik artışla 68 milyon pounda yükselirken; AET'nin bu ülkeye toplam ihracatının %20'sini oluşturuyordu. Çok taraflı ve iki taraflı yardımlar altın ve döviz rezervlerinin rekor kırarak 2 milyon dolara ulaşmasına rağmen devam etmiştir. Ancak bunun yarısı %80'i Almanya'da olmak üzere Avrupa'da bulunan bir milyon Türk işçinin getirdiği dövizlerdi. Bonn'un beklenen resesyon (durgunluk) nedeniyle daha fazla işçi almama kararı; döviz gelirlerinde ciddi bir azalmaya yol açabilme, sorunların bir

30 FCO9/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

31 FCO9/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

32 FCO9/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

33 FCO9/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

üst noktaya taşınması ve Avrupa'daki işçilerin Türkiye'ye dönmeye zorlanması akut sosyal sorunlara yol açabilme gibi olumsuz tahminleri akla getiriyordu. Zira onları Türkiye'de dış dokunur istihdam imkânları beklememekteydi.³⁴

Esas olarak yoğun işçi dövizi akışı, Türk temel ürünlerinin (özellikle pamuk) dünya piyasalarında değer kazanması ve tarımsal üretimde yaşanan kıtlık nedeniyle yıl boyunca enflasyon baskısı artış göstermişti. Zaten ciddi olan mevcut durum dışarıdan ithal edilen enflasyon nedeniyle daha da kötüleşmişti. Hükümet bazı anti-enflasyonist önlemler olsa da bu önlemler fiyat artışlarını önlemeye yetmedi. Tüketici fiyatlarındaki artışı bastırma girişimleri özellikle petrol şirketlerini vurmuştu. Arap üreticilerin talebi karşılama vaatleri dünya piyasalarında yaşanan güçlüklerden dolayı enerji ihtiyacını karşılayamayan Türkiye'deki gidişatı düzeltmeye yetmeyeceği gibi, ekonominin bu yüzden karşı karşıya kalacağı olumsuz sonuçları da engelleyemeyeceği iddia ediliyordu.³⁵ Bu konuda büyükelçi şu gözlemlerde bulunmaktaydı;

Ülkenin yeni yıla hükümsüz girmesi enflasyon ve petrol fiyatları başta olmak üzere ekonomik sorunları daha da derinleştirme potansiyeli taşımaktadır. Ülkenin önünde ancak acı reçetelerle çözülebilecek güçlükler bulunmakta, fakat ortada bu önlemleri alabilecek bir hükümet oluşturmaya istekli parti veya partiler bulunmamaktadır. 50 yıllık yeni cumhuriyette ve özellikle de İnönü'nün muhalefet partilerine izin verdiği 1945'ten beri parlamenter demokrasinin kök salması Türkiye'nin bir başarısıdır, fakat ortada nasıl besleneceğini, ışığı alabilmek için hangi yöne döneceğinden emin olmayan ve sık sık güneşin altında kendilerine yer bulmaya çalışan siyasi liderlerin çıkarlarının gölgesinde kalan kırılğan bir bitki vardır. Hepsisi de Atatürk ilkelerine sadece sözde bağlılık göstermektedir, ama bu politikacılara ve ülkeye ilkelerini uygulamak için gereken disiplini sadece Atatürk verebilir. Atatürk'ün 35 yıl önce hayattan ayrılmasından beri ülkeye rehberlik edecek benzer bir güç bulunmamaktadır; İnönü bile gücünün zirvesinde olduğu dönemde dahi bu gömleği giyemedi. Bu arada ülke, demokrasisini koruma kaygısıyla ve politikacıların kendi kişisel ve partizan çıkarlarıyla bunu yok edebileceği ve bu işe gönülsüz de olsa silahlı kuvvetleri tekrar devreye girmeye kışkırtabileceği endişesiyle, belirsiz bir şekilde geçici önlemler arasında gidip gelmektedir. Fakat yıl biterken ülkeyi yönetebilecek bir parlamento koalisyonu oluşturmaya yönelik girişimlerin başarılı olabileceğine dair daha umutlu işaretlerin yükselmesi mümkündür.³⁶

6. 1974 Yılı

1974'te dünyadaki trendlere (eğilimlere) bağlı olarak ekonomik sorunlar artış göstermişti. Türkiye'de her şeye Kıbrıs müdahalesinin damga vurduğu ve belirgin uluslararası tepkiler yarattığı bir dönemde hükümet, eylemlerini dünyaya anlatma ve meşrulaştırma girişimlerine odaklanmıştı. Fakat kargaşa ve tartışmaların dinmesinden sonra faturanın ödenmesi gerekiyordu, bu da gayri resmi rakamlarla 1.000 milyon doları buluyordu ki; o da 1974 bütçesinde toplam

34 FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. DPT, *Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977* (Ankara 1973). Kurtoğlu, 489-529.

35 FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

36 FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

harcamaların %16'sına denk geliyordu. 1974'te GSMH'nin %7,5 artmasının beklendiği (bir önce yıl artış %5,5 olmuştu) düşünülürse bu rakamın ekonomiye büyük bir yük getirmeyeceği düşünülebilirdi. İthalattaki maliyet artışının %70'i 14 milyon tonluk petrol ithalatından kaynaklanmaktaydı; ama bunun dışında fiyatlarda %25 ila 30'luk genel bir artış meydana gelmişti. Bunlara bir de özellikle de özel sektörde yaşanan kredi sıkıntısı ve yavaşlama eklenmiş ve sonuçta işsizlik oranı en az %14'lere çıkmıştı.³⁷

İşsizlik oranındaki yükseliş hükümeti, ekonomik sıkıntılarla boğuşan Batı Avrupa'daki (ağırlıklı Almanya'daki) yaklaşık 3 milyon 250 bin Türk işçisine karşı özellikle duyarlı hale getirmiştir. Burada gelen işçi dövizlerinin 1,5 milyon dolara ulaşması beklenmekteydi; önceki yıl bu rakam 1,2 milyon dolar olarak gerçekleşmişti. Fakat buna rağmen 1973 Ağustos'undan itibaren 2 milyon dolar düzeyinde bulunan Türkiye'nin döviz rezervleri, 1974 Ekim'inde bu rakamın altına düşmüş olup yılsonuna kadar 1,6 milyon dolara kadar gerileyeceği öngörülmüştü.³⁸

Bunu büyük ölçüde 1973'e göre %75 oranında artarak 3 milyon doları bulan ithalat artışına bağlamak mümkündür; ithalattaki bu artışa karşılık ihracattaki artış sade %20'de kalmıştı. İhracattaki düşüşün başlıca nedeni Türkiye'deki fiyatların dünya fiyatlarından hızlı artmasına bağlanmıştır. Bu duruma bir örnek olarak, Türkiye'nin başlıca ihracat ürünü olan pamuk da dâhil olmak üzere tarımdaki yüksek destekleme fiyatları dünya piyasalarından %20 daha yüksek olması; bunun da hammadde stoklarının büyümesine yol açması durumu verilmiştir. Kamu kuruluşlarının ürettiği yedi temel maddede büyük fiyat artışları meydana gelmiş ve bu arada ücretler ortalama % 25 yükselmiştir. Sonuç olarak, 1973'te 750 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1974'te 2 milyon doları bulması öngörülmekteydi.³⁹

Bu durumda kendi sorunlarıyla boğuşmakta olan Birleşik Krallık, ihracatçı ülkeler liginde (Batı Almanya ve ABD'den sonra) ikincilikten üçüncü sıraya düşmüş olup bu pozisyonu da güçlükle elde tutmayı başarmıştı. Son rakamlar ışığında İngiltere'nin ihracatının 100 milyon doları bulması beklenmekteydi ki parasal olarak bu rakam 1973'e göre %16'lık bir artışa tekabül etmekteydi. Buna karşılık Almanya'nın ihracatı %50, ABD'nin %80, İtalya'nın %60 ve Fransa'nın %80 artış göstermişti. Pazar payı %12'den %7'ye düşen İngiltere'nin yerini İtalya almıştı. Hâlâ nispeten canlı bir ekonomiye sahip olan ve son yıllardaki yüksek büyüme hızını sürdürme konusundaki muhtemelen güçlüklerle rağmen önemli bir durgunluk belirtisi göstermeyen bir ülke açısından bu olumsuz bir gelişme olarak değerlendiriliyordu.⁴⁰ Sonuç olarak dünyadaki trendlere (eğilimlere) paralel olarak ekonomik sorunlar kaçınılmaz olarak artış göstermişti. Her zamanki partiler arası çekişmeler hükümet oluşturma girişimlerini yine engellemekteydi.⁴¹

37 FCO9/2339/WST1/4, Turkey: Annual Review for 1974. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

38 FCO9/2339/WST1/4, Turkey: Annual Review for 1974. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

39 FCO9/2339/WST1/4, Turkey: Annual Review for 1974. Roger Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle East* (London: Routledge, 1992), 125-130.

40 FCO9/2339/WST1/4, Turkey: Annual Review for 1974. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

41 FCO9/2339/WST1/4, Turkey: Annual Review for 1974.

7. 1975 Yılı

1975 tarımda Türkiye açısından iyi bir yıl olduğu varsayılıyordu. Enflasyon oranı düşmüştü. Türkler demokratik sistemlerini korumayı başarmıştı. Ancak ülkenin ekonomik sorunları giderek yoğunlaşmıştı. Hızlı ekonomik büyüme devam etse de işsizlik arttı, ödemeler dengesi bozuldu ve net rezervler keskin bir şekilde düşmüştü. Dahası bu sorunlarla baş edecek bir kararlılığın olmadığı iddia ediliyordu.⁴² GSMH gerçek fiyatlarla %7,9 artarak %8'lik hedefi neredeyse yakalamıştı. Pamuk ve ay çiçeği dışında rekolte yükseldi. Buğday rekoltesindeki artış, 1974 yılında 285.000.000 dolar harcandığı düşünülecek olursa, döviz tasarrufu da sağlanmıştı. Gıda arzındaki artış enflasyonu da %25'ten Aralık ayında %17'ye kadar gerilemişti.⁴³ Ancak diğer sektörlerde durum bu kadar iç açıcı değildi. İşsizlik artış göstermiş olup, yetkililer sanayide işsizliğin 1,5 milyonu bulduğunu belirtirken, tarım sezonuna rağmen bütün sektörlerde 6 milyon kişi işsiz kalmıştı. Ödemeler dengesi düzensiz bir şekilde bozulmuştu. Demirel hükümetinin ihracat hedefi 2 milyar dolar iken ithalat hedefi 4 milyar dolardı. İhracattaki vergi indirimlerine rağmen dış ticaret açığı 3,5 milyar dolara ulaşmıştı.⁴⁴

Batı Almanya'da işsizlik oranının artmasıyla birlikte yeni işe alımların azalması ve geri dönüşlerin artması nedeniyle işçi dövizleri gerilemişti. Koalisyon hükümetinin iş başına geldiği tarihte rezervler 850 milyon dolar civarındayken, yılsonunda 1 milyar dolara ulaştı (her iki rakamda da altın rezervleri hariç tutulmuştur). Ancak bu rakamlarda Haziran ayında ticari bankalardaki kısa vadeli dövize çevrilebilir mevduatları gizlemektedir. Yılsonuna doğru bütün rezervler bunlardan oluşmaktaydı. Büyük çaplı yeni bir dış finansman görüşmesi yapılmadı, ancak Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle yıl içinde yapılan ticari anlaşmalar çerçevesinde önemli miktarda kredi sağlanmıştı. AET ile ilişkiler soğuktu, Türkiye topluluğun kendisine önemli bir katkı sağlamadığından yakındı. Dolar ve kıta para birimlerine karşı yapılan küçük parite (değer eşitliği) düzeltmelerinden (ve pounda karşı %6'lık bir revalüasyondan) sonra Türk lirası yıl içinde dolara ve Alman markına karşı aşırı değer kazanmıştı.⁴⁵ Türk hükümetinin ve dolaylı olarak muhalefetin ciddi bir ekonomik programının olmadığı ve hükümetin ekonomik gelişmeleri kontrol altına almak yerine seyretmekle yetinmiş gibi görüldüğü iddia ediliyordu.⁴⁶

8. 1976 Yılı

1976 yılında ekonomideki kırılganlık devam etmekle birlikte büyüme sürmüştü. En zayıf nokta ise 1 milyar dolardan yaklaşık 900 milyon dolara gerileyen döviz rezervleriydi. Avrupa'daki (esas olarak Almanya'daki) Türk işçilerden gelen işçi dövizlerinin azalması ve

42 FCO9/2442/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1975. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

43 FCO9/2442/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1975. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

44 FCO9/2442/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1975. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

45 FCO9/2442/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1975. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

46 FCO9/2442/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1975.

dış ticaret açığının büyümesi kırılganlığı daha da artırmıştı. 1975 yılındaki %8'lik ekonomik büyüme %7,2'ye düşmüştü. Enflasyonun da %25 gibi rekor bir seviyeden 1975'te %17'lere düştükten sonra tekrar yukarılara çıkması beklenmekteydi.⁴⁷

Bütün bunlara rağmen hükümet, Batı Avrupa'ya göre daha küçük olsa da, her yıl %2,5 artan, üçte ikisi 40 yaşın ve yarısı 20 yaşın altında olan 40 milyonluk nüfustan dolayı bütçe üzerinde büyük bir yük olan sosyal güvenlik harcamalarında ve sağlık hizmetlerinde herhangi bir kesintiye gitmemişti. 65 yaşın üstündeki nüfus %1,5'a tekabül etmekteydi. Hedef GSMH'yi 950 milyon dolardan 1995'te 1,5 milyar dolara çıkartmıştı. Demirel yılsonunda 10 yıllık bir kamu sektörü kalkınma programı açıklamıştı. Bu çerçevede sulama, hidroelektrik santrallerden enerji üretimi, kömür, demir cevheri, çelik, bakır, gübre ve rafine petrol üretiminde bir artış öngörülmekteydi. 15 milyon tonluk ham petrol talebinin ilerideki beş yılda iki katına çıkacağı ve bu miktarın sadece 4 milyon tonunu kendisinin ürettiği düşünüldüğünde Türkiye'nin dünya piyasalarındaki fiyat artışında oldukça fazla etkilendiği görülmekteydi. Komşusu ve müttefiki İran'dan da bu konuda bir katkı alamamaktaydı. Aksine, Türkiye yüzünü nispeten düşük fiyat uygulayan Irak ve Libya'ya dönmüş bulunmaktaydı.⁴⁸

Bu koşullarda Türkiye kaçınılmaz olarak yabancı kamu ve özel kredi kaynaklarına yönelmekte ve geri ödeme gücünün sağlam olması ve uzun vadeli ekonomik performansının iyi işaretler vermesi sayesinde çeşitli kaynaklardan (İngiltere dâhil) kredi almaktaydı. Ancak AET ile ilişkilerde sorunlar yaşanmaya devam etmekteydi. Bunun başlıca nedeni Türkiye'nin kendi beklentilerini karşılamayan ekonomik tekliflere karşı çıkmasıydı. Türkiye bu teklifi ancak yılsonunda yapılan -daha önce iki kez ertelenen- ATE/Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısında kabul etmiştir.⁴⁹

Bu kabulün önemli gerekçelerinden biri siyasi olduğu ileri sürülmüştür, yani Yunanistan'ın topluluğa tam üye olmasının Türkiye ile ilgili meselelerde bu ülkeye söz hakkı verirken Türkiye'nin herhangi bir söz hakkı olmaması korkusuydu. Bu sorunun Yunanistan'ın tam üyeliğinden önce çözülmesi gerektiğine inanılıyordu. AET/Türkiye anlaşmazlığı Batı'yla ittifakı ve Batı'ya olan bağımlılığı azaltmak ve nihai olarak son vermek isteyen bu ülkedeki çevreleri cesaretlendirmekteydi. Kongre'nin Mart ayında imzalanan ABD/Türkiye Savunma İşbirliği Anlaşması'nı onaylamaması nedeniyle bu ülke ile yaşanan hayal kırıklığı da cabasıydı. Kongre'nin silah satışıyla ilgili ambargoyu kaldırdığı ve 1976-77 yıllarında 250 milyon dolarlık bir krediyi onaylamıştı. Ancak bu Türkiye'nin bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamadığı gibi kesintisiz bir satış garantisi de vermemekteydi. Bu noktaları kapsayan yeni bir anlaşmaya varılmadığı sürece Türkiye, Sovyet askerî faaliyetlerini gözetleyen topraklarındaki iki düzine istihbarat üssünün ABD tarafından kullanılmasını engellemeye devam edeceği tahmin ediliyordu.⁵⁰

47 FCO9/2671/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1976. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

48 FCO9/2671/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1976. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

49 FCO9/2671/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1976. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

50 FCO9/2671/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1976. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

9. 1977 Yılı

1977 Türkiye için kötü bir yıl, siyasi durgunluk ve ciddi ekonomik gerileme yılı olmuştur. Bütün bir yıl ülkenin modern dönemde karşılaştığı en ciddi ekonomik krizle baş edebilecek önlemler almakta başarılı olamayan hükümetlerle geçti. Petrol fiyatlarındaki yükselişin uzun vadeli etkileri, dünya genelinde yaşanan durgunluk ve artan savunma harcamaları Türkiye'nin normal yollarda denkleymeyeceği bir bütçe ve ödemeler dengesi açığı yaratmıştı. Şubat ayında ithalat ödemelerinin büyük bir bölümü gerçekleştirilememişti ve yabancı resmi ihracat kredi kuruluşları Türkiye'ye kredi vermeyi ya durdurdu ya da ciddi ölçüde kısıtlamıştı. Sonuç olarak ülke fabrikalarının kapanmasını önleyecek olan ithal malzemeleri bile karşılamakta giderek zorlanmaya başlamıştı.⁵¹

Art arda iş başına gelen hükümetler ekonomik durumun daha da bozulmasını engellemek için ilk sekiz ay boyunca hiçbir şey yapamadı. Demirel hükümeti bütçe ve ödemeler dengesi açığını kapatıp enflasyonu ve para arzını kontrol altına almak ve talebi kısıtlamak üzere Eylül ayının başında %10 devalüasyon yaptı. Bu önlemleri IMF'ye yapılan acil yardım başvurusu izledi. Ancak fonun uygulanmasını istediği önlemlerle Türk hükümetinin almayı düşündüğü önlemler arasında büyük farklılıklar vardı. Biri yerel seçimler ve diğeri patlak veren siyasi kriz nedeniyle müzakereler iki kez kesintiye uğradı ve yılsonuna kadar herhangi bir anlaşmaya varılamamıştı. Bu gecikme Türkiye'ye kredi açmaya hazır olan bankaların IMF ile anlaşmanın sonuçlanmasını beklemesi nedeniyle ekonomiye daha da zarar vermişti.⁵²

Tarım sektöründe iyi bir yıl yaşanmasına ve geniş çaplı enerji kesintilerine ve ciddi işçi eylemlerine rağmen sanayide kârlılığın genel olarak artış göstermesi, stokların hızla azalması ve uygulanmakta olan ve sırada bekleyen önlemlerin devreye girmesiyle durum daha da fazla can yakmaya başlamıştı. 1978 mali kurtarma operasyonları olsun olmasın, 1977'den daha zorlu geçeceği öngörülmekteydi.⁵³

10. 1978 Yılı

Türkiye'deki ekonomik durum 1978'de daha da gerilemişti. Türkiye-İngiltere ilişkileri görünüşte tatmin edici olmakla beraber Türkler muhtemelen, İngilizlerin kendilerine - Fransa dışındaki - Batılı partnerlerinin çoğundan daha mesafeli olduğunu düşünüyorlardı. Türkler İngiltere'nin, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun Kıbrıs raporunu engelleme konusunda yeterince çaba göstermemesinden rahatsızlardı. Komisyon raporunun açıklanmasının kendilerine karşı bir ambargo anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Avrupa Komisyonu'nun Türk pamuk ipliğinin İngiltere'ye ihracatını engelleme kararının İngiltere'nin talebiyle alındığını biliyorlar, dolayısıyla İngiliz ürünlerine karşı bir misilleme yapılma ihtimalinin ipuçlarının mevcut olabileceği düşünülüyordu. İngiltere'nin OECD'nin borç yapılandırma sürecinde ve Kasım ayında devlet ve devlet garantili ticari borçlar konusunda varılan anlaşmada payı olmasına

51 FCO9/2768/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1977. Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, 148-180.

52 FCO9/2768/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1977. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

53 FCO9/2768/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1977. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

rağmen, Londra'nın OECD, AET ve IMF/IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) müzakerelerinde diğerlerinden daha az katkı verdiği düşünülmekteydi.⁵⁴

İngiltere tarafından bakıldığında, Londra alacaklarını tahsil edemeyen ihracatçıların yaşadığı güçlükler; ekonomik kriz nedeniyle İngiltere'nin dâhil olduğu bazı büyük projelerde baş gösteren sorunlara ve İngiliz petrol şirketleriyle British Airways'ın karşı karşıya olduğu yetersiz çalışma koşullarına dikkat çekiliyordu. İngiltere'nin ihracatı 1977'de 200 milyon pounddan 1978'de 100 milyon pounda düşmüş durumda olduğundan, geleceğe dair tahminlerde pek iyimser bir manzara çizmemekteydi.⁵⁵

Ecevit Türkiye'nin dünya siyaset sahnesindeki konumunu bir miktar yükseltmiş olsa bile, içerdeki derinleşen ekonomik krizi ele alış şekli konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Önceki hükümetin hazırladığı Beş Yıllık Plan'ın bir kenara koyarak bir dizi kemer sıkma önlemi almıştı. 28 Şubat'ta alınan bu kararları ertesi gün büyük bir devalüasyon izledi. Bu adımların sonucunda Mart ayında IMF ile iki yıla yayılacak 450 milyon dolarlık kredi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmanın 220'nin üzerinde bankayı temsil eden bir konsorsiyumun 3 milyar dolarlık borcu yeniden yapılandırmaya ve "taze para" vermeye teşvik edeceği umuluyordu. Ancak 1978 yılı, bu beklentiler gerçekleşmeden sona erdi.⁵⁶

Mayıs ayında Türkiye'nin devlet ve devlet garantili ticari borçlarını yeniden yapılandırma konusunda OECD ülkeleriyle prensip anlaşmasına varılmıştı. Fakat Türkiye bu çerçevede varılan ikili anlaşmaların gerektirdiği ilk ödemeleri bile yapmakta zorlanmaktaydı. Ayrıca, devlet garantili olmayan ticari borçları ödemek için gereken büyük miktarda krediyi bulmakta ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen ödemeler dengesi açığını finanse etmekte yaşanan güçlükler de çözülememiş durumdaydı.⁵⁷

Kasım ayında yayımlanan bir OECD araştırması uluslararası topluluğun Türkiye için uzun bir süre kreditor olmaya devam edeceğini ve Türkiye'nin hızlı ve sürdürülebilir bir büyüme için ticaret ortaklarının desteğine ihtiyaç duyacağını öngörmekteydi. NATO Genel Sekreterliği, Türkiye'nin Mayıs ayındaki NATO Zirvesi'nde uzun vadeli savunma programını kabul etmesi karşılığında ittifakın daha geri ülkelerinin ekonomik ihtiyaçlarını incelemeye alma görevini üstlenmişti. Aralık ayındaki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçları ele alındı, fakat bunların nasıl karşılanacağı konusunda herhangi bir anlaşmaya varılamamıştı.⁵⁸

Yeni Beş Yıllık Kalkınma Planı Kasım ayındaki Meclis Genel Kurulu'nda kabul edildi. Plan Türkiye'nin döviz girdilerinin ve iç tasarruflarının 15 milyar dolar üzerinde bir dış kaynak gerektirmekteydi, dolayısıyla Türkiye'nin mevcut ekonomik koşullarında tamamen gerçeklikten kopuk görünmekte oldu iddia ediliyordu. Buna karşılık ihracatın ve yabancı

54 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

55 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

56 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

57 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

58 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

yatırımların önemine dikkat çekilmekte ve planın Aralık ayında kabul edilen ilk bütçesi mevcut yılın bütçesinde indirimle giderek daha makul bir seviye tutturmuş görünmekteydi.⁵⁹

Ekim ayında bir heyet Türkiye'nin yükümlülüklerini beş yıl erteleyen moratoryumu kaldırmak üzere Brüksel'e gitti. Plan'ı hayata geçirmek üzere Topluluğun 8 milyar dolarlık bir katkı sunmasını umuyorlardı, bu durumda kalan 3 milyon dolar Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa ülkelerinden, 4 milyar dolar da ABD, Japonya ve diğer ülkelerden karşılanacaktı. Ancak bu sıra dışı yaklaşım AET-Türkiye ilişkilerini bir süre için sıkıntıya soktu, ancak Komisyon Genel Sekreteri'nin Kasım ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ortam yumuşadı ve diyalog süreci yeniden başlamıştı. Buna rağmen 1979 yılı içinde toplulukla Türkiye arasındaki bazı sorunların nasıl aşılacağı konusunda henüz bir çıkış yolu görünmemekteydi.⁶⁰

Ağustos ayında Türkiye'nin niyet mektubundaki yükümlülüklerine uyacağını taahhüt etmesinin ardından IMF bir miktar tereddütlü yaklaşıktan sonra Eylül ayında stand-by kredisinin ikinci dilimini serbest bıraktı; Türkiye de bunun karşılığında petrol ürünlerinin fiyatlarını artırarak daha esnek bir kur politika izlemeyi kabul etmişti. Ancak IMF ve Türk hükümet temsilcileri arasında Aralık ayında yapılan müzakereler anlaşmazlıkla sonuçlanmıştı. Bu yüzden stand-by kredisinin üçüncü dili serbest bırakılmadığı gibi, Türkiye ile IMF arasında kısa vadede bir uzlaşmaya varma imkânı da görünmemekteydi.⁶¹

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Derek Dodson 1977 tarihli Yıllık Gözden Geçirme Raporu'nda "1978 yılın kurtarma operasyonu olsa da olmasa da ekonomik açıdan 1977'den daha zorlu bir yıl olacağını" öngörmüştü.⁶² Bu öngörü gerçekleştiği iddia edilip, doğru yönde atılan bir takım adımlara karşın, yaşanan ithal girdi ve yedek parça sıkıntısı nedeniyle sanayi gerilerken, bu yılki büyüme oranının da negatif gerçekleşme ihtimali mevcut olduğu düşünülüyordu. Elektrik kesintileri ve akaryakıt sıkıntısı hem sanayi hem de yerli tüketiciyi olumsuz etkilemekteydi.⁶³

Yüzde 20'leri bulan işsizlik ve yüzde 70'lere çıkan enflasyon kabul edilemez düzeylerdeydi. Kısa bir süre önce açıklanan OPEC petrol fiyatlarındaki artış bu yükü daha da artıracığı düşünülüyordu. Hükümetin ekonomiye yaklaşımı hoşnutsuzlukları giderek artırmaktaydı. Vasıflı genç nüfus yurtdışına giderken, ekonomiyi bugüne kadar ayakta tutan karaborsa yoluyla sermaye kaçışının da ilk işaretleri görülmekteydi.⁶⁴

11. 1979 Yılı

Türkiye 1979 yılı boyunca iç sorunlarla, özellikle de ekonomik sorunlarla boğuşmuştu. IMF ile yapılan uzun müzakerelerin ve Haziran ayındaki ciddi bir devalüasyonun ardından,

59 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

60 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

61 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

62 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

63 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

64 FCO9/2885/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1978. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

19 Temmuz'da ikinci bir "stand-by" anlaşmasına varıldı ve bu çerçevede 325 milyon dolarlık IMF kredisinin ilk dilimi hemen serbest bırakılmıştı. Türkiye'nin 1978 "stand-by" anlaşmasının koşullarını karşılayamayacağını söylediğini yılbaşındaki pozisyonuyla bugünkü durum tam bir tezat oluşturmaktaydı. IMF ile varılan anlayış birliği, Guadeloup zirvesinin ardından 906 milyon dolarlık OECD yardım paketiyle 407 milyon dolarlık ticari banka kredisinin ilk diliminin de önünü açmış bulunmaktaydı. Bu krediler ayrıca Dünya Bankası, Doğu Bloku ve Ortadoğu kaynaklarıyla da takviye edilmiş durumdaydı. Yıl içinde ayrıca borçların yeniden yapılandırılması konusunda da anlaşmaya varılmış bulunuyordu.⁶⁵

Ecevit giderek azalan parlamento desteği karşısında, muhalefetin gerekli çoğunluğu bulup hükümete güvensizlik oyu vererek düşürmesi ihtimaline karşı yıl ortasında partisine parlamentoyu boykot etme talimatı vermişti. Dolayısıyla dikkatler kısmi seçimlere çevrilmişti. Ancak bu seçimlerin parlamentodaki çıkmazı pekiştirmekten başka bir işe yaramayacağından ve Silahlı Kuvvetleri müdahaleye zorlayacak bir otorite boşluğu yaratma riskinden çekinilmekteydi. Fakat Ecevit'e karşı artan hoşnutsuzluk, erken genel seçim çağrısında bulunan ve bunun için parlamentonun kilitlenmesinden medet uman Demirel'e bir hükümet kurmaktan başka çare bırakmayacak gibi görünmekteydi.⁶⁶

Ecevit aksi yöndeki iddialarına rağmen Demirel'e, iki yıl önce onun kendisine bıraktığından daha borçlu bir ülke bırakmıştı. Her iki büyük partinin de büyük bir sorun olarak gördüğü enflasyon yıl boyunca hiçbir gerileme belirtisi göstermediği gibi %80 ile %100 arasında seyretmekteydi. Birçok yerde %100'leri bulan son ücret artışları doğrudan fiyatlara yansımıştı. Sanayi ise kapasitenin altında çalışmaya devam etti. İşsizlik endişe veren boyutlarda yani %20'lerde seyrederken daha da kötüleşmesi muhtemel görünmekteydi. Yılın başında olumlu işaretler veren ihracat giderek yavaşladı ve yıl içinde 1978'e göre parasal olarak marjinal bir artış göstermişti. İşçi dövizleri 1978'in epeyce üstüne çıkmakla birlikte yılsonuna doğru aylık akışın yavaşladığı gözlenmekteydi. Öte yandan ithalat faturası artış gösterdi, bu arada İngiltere'nin payının da hafif arttığı görülmekteydi. Ülkenin döviz rezervleri tehlikeli düzeylere düşmüş bulunmaktaydı. Döviz sıkıntısı tarım ve sanayi girdilerinde de sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktaydı. Özellikle de ham petrol ithalatının finansmanında yaşanan güçlük alarm vermekte olup enerji kesintileri, mazot ve benzin sıkıntısı giderek artış göstermekte, bu da sanayinin karşı karşıya olduğu sorunları katlamakta ve sokaktaki vatandaşa giderek daha fazla yansımaktaydı.⁶⁷

Yeni hükümet terörizmle baş etmeye ve enflasyonu indirmeye öncelik vermekteydi. Bu çerçevede Olağanüstü Hal ilanı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulması ve görünüşte kültürel faaliyet yürütmekle birlikte asıl hedefleri siyasi olan memur ve polis içindeki yasa

65 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Bk. DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983* (Ankara 1978). Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi, 1838-2010*, 489-529.

66 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

67 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

dışı örgütlenmelerin ortadan kaldırılması öngörülmekteydi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri dışında CHP'nin şiddetle karşı çıktığı bu önlemler aslında Ecevit Hükümeti döneminde hazırlanmaya başlanmıştı. Demirel ayrıca terörizme karşı özel önlemler açıkladı, bu çerçevede yerel yönetimlerde ve emniyet teşkilatında değişikliklere gidildi ve "koordinasyon" adı altında sıkıyönetime siyasi müdahalede bulunulmayacağı açıklanmıştı. Ancak yılsonuna doğru şiddet olayları daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı.⁶⁸

Yukarıda sözü edilen anlaşmalar Türkiye'nin ancak günlük döviz ihtiyacını karşılamaya yetmekteydi. Garanti dışı borçlar, garantili borçların yeniden yapılandırılması ve Türkiye'nin yeni yeniden yapılandırma anlaşmalarına gitme kapasitesi sorun olmaya devam etmekteydi. Hepsinden öte, Türkiye'nin korkunç boyutlara varan dış borcunu ödeyebilmesi ve ithalatını ve ekonomik büyümesini minimum düzeyde de olsa sürdürebilmesi için sürekli bir döviz akışına ihtiyacı bulunmaktaydı. Nitekim IMF kredileri için öne sürülen koşullar da bu ihtiyaçları yansıtmaktaydı. Ancak Türkiye'deki orta vadeli gelişmeleri görüşmek üzere Ekim ayında toplanan OECD Çalışma Grubu'nda bir anlaşmaya varılamaması, dördüncü beş yıllık plan konusunda Dünya Bankası ile görüş ayrılığına düşülmesi ve 1979'un ödemeler dengesi hedefinin yakalanamaması, bu çabaların oluşturmaya çalıştığı güven ortamını da baltalamaktaydı.⁶⁹

Demirel'in, Türkiye'nin acil ihtiyaç duyduğu yabancı sermaye ve döviz akışını sağlayacak güven ortamını oluşturup oluşturamayacağı hakkında kesin bir denilemiyordu. İlk göstergeler pek olumlu değildi. Parlamentoda bulunan bütçe, anti-enflasyonist bir çizgi benimsemekle beraber kemer sıkma önlemlerine fazla yer vermemekteydi. Bu durumda gereken gelir artışının da kısa vadede gerçekleşmesi mümkün görünmemekteydi. 1980'de bütçe açığının epeyce büyük olması beklenmekteydi. Ancak hükümet, Aralık ayının ilk yarısında Ankara'ya gelen IMF heyetinin Türkiye'nin ekonomik performansını gözden geçirerek ikinci dilime yeşil ışık yakmasıyla ilk engeli aşmış görünmekteydi. Ancak durumun IMF İcra Kurulu'nda görüşülerek raporun resmen onaylanması gerektiği düşünülüyordu. Bu çerçevede Türk lirasında yeni bir devalüasyona gidilmesi, çoklu döviz kurundan vazgeçilmesi ve ihracatçılara yeni teşvikler sağlanmış bazı kamu sektörü ürünlerinde artış sağlanması öngörülmekteydi. Bu önlemlerin hakkıyla hayata geçirilmesi halinde mali ve parasal politikaları güçlendirmesi beklenmekteydi.⁷⁰

12. 1980 Yılı

1980 yılı üçüncü askerî müdahaleye sahne olmuştur. Türkiye'nin bozuk mali durumunu düzeltmek ve planlı devalüasyon yoluyla ödeme gücünün artırılıp özel sektörün ve ihracatın teşvik edilmesi ve nihayet kamu sektöründeki açıkların kapatılması amacıyla Demirel azınlık hükümetinin aldığı 24 Ocak kararları çerçevesinde başlatılan yeni ekonomik iyileşme paketi hatırlanacaktı. Ama Demirel'in tek yapabildiği bu olmuştu. Parlamento tıkanı ve yeni bir

68 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

69 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 655-680.

70 FCO9/3056/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1979. Owen, *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle*, 125-130.

Cumhurbaşkanı seçemedi; hükümet kontrolü giderek zayıfladı ve siyasi şiddet arttı. Generaller şiddete son vermek üzere 12 Eylül’de yönetime el koydu. Ve anında kararlar alınmaya başladı. Aşırı uçlara karşı sert bir şekilde harekete geçildi. Fakat kendilerini tek yasama kurumu ilan eden generaller ağır bir sorumluluk altına girmişti. Parlamentodan çıkarılmayan önemli yasaları çıkardılar ve önceki hükümetin ekonomik politikalarını sürdürdüler. Bu politika özellikle IMF ile OECD ülkeleri üzerinde etkili olduğu ve yeni yardımların önünü açmıştı. Ancak ihracat aynı hızda tepki vermediği gibi, ödemeler dengesi ve dış borç sorunu aynı hızla bozulmaya devam etmişti. 4-5 yıllık bir zaman içinde bile iyileşme iyimser görünmekteydi.⁷¹

Kendi kapasitelerinin farkında olan generaller Demirel’in başlattığı ekonomik politikayı uygulamaya devam ettiler ve işin başına da bu politikaların mimarı olan Turgut Özal’ı getirmişlerdi. Ancak henüz ekonominin iyileştiğini söylemek için erken görünmekteydi. Yine de bazı olumlu gelişmeler mevcuttu; Hâlâ %80’lerin üzerinde seyreden enflasyon ve para arzı kısmen kontrol altına alınmıştı, tüketim hızla düşmüştü, ekonominin kamu tarafında reform adımları atılmaya başlanmıştı. İthalat ve ihracatta bürokrasi azaltılmıştı, ancak yine de bazı engeller devam etmekteydi. IMF ile üç yıllık bir “stand-by” anlaşmasının görüşmeleri yapılmaktaydı ve en büyük payın ABD ve Almanya’ya ait olduğu OECD desteğiyle ödemeler dengesi açığının kapatılması yolun da adımlar atılmaktaydı. Öte yandan iç talebin daralması, sıkı para politikası, grevler, enerji ve hammadde sıkıntısı nedeniyle sanayi üretimi 1979’dan çok farklı değildi. İhracat, yıl içinde olumlu sinyaller veren bazı işaretler görülmekle birlikte hacim olarak 1979’a göre belirgin bir artış göstermemişti. 3 milyar doları aşan ve ithalatın %45’ini oluşturan Petrol faturası ihracat gelirlerini aşmış görünmekteydi. Bu yıl 3,5 milyar doları bulan ticari açığın görünmeyen kalemlerle, özellikle de işçi dövizleri ve dış borçla kapatılması gerekmekteydi. Dış krediler (faiz ödemeleri hariç 15 milyar dolar seviyesinde olduğu tahmin edilen) borç yükünü daha da artırmaktaydı ve kriz 1980-83 dönemine ait borçların yeniden yapılandırılmasıyla aşılmış gibi görünse de bu kez gelecek ipotek altına alınmış durumdaydı. Yabancı yatırımlar ve ticari bankalar Türkiye’ye yeni para vermekte isteksiz görünmekteydiler. Hatta ticari bankalar yıl boyunca dışarı net transferler yaptı. İşsizlik %20 civarında seyretmekte olup giderek yükselmekteydi. Özal ekonominin yeniden rayına oturmasının 4-5 yıl alacağını tahmin etmekteydi, ancak bu tahmin dış yardımların devam edeceği varsayımına dayanmaktaydı. 1980 yılındaki performans dikkate alındığında 4-5 yıl iyimser bir süre gibi görünmekteydi.⁷²

13. Sonuç

1970 Türk ekonomisi açısından önemli bir yıl oldu. 1970 Ağustos’unda liranın devalüe edilmesiyle kötüye gidiş durduruldu. Hükümet bir reform paketi açıkladı ve ilk sonuçlar yılsonuna doğru alınmaya başladı, ama hâlâ önünde uzun bir yol vardı. 1970 yılı Türk ekonomisi

71 FCO9/3317/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1980. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145.

72 FCO9/3317/WST014/2, Turkey: Annual Review for 1980. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, 117-145. Kurtoğlu, *Türkiye Ekonomisi, 1838-2010*, 489-529.

için bir dönüm noktası olacaktı. Fakat 1971 yılı Türk ekonomisi için iyi bir yıl oldu. Dış yardımlar Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir faktör olmaya devam etti. 1972'de Türkiye zayıf yönetim, kesintili terörizm ve baskıcı sıkıyönetimle karşı karşıya kaldı, fakat ekonomi büyümekteydi. İhracat ve döviz rezervleri iyi durumdaydı, ancak hayati ekonomik reformlar hâlâ ufukta görünmüyordu. Melen Hükümeti'nin izlediği (maden hakları gibi duygusal konular hariç) "orta yolcu" ekonomi politikası daha kapsamlı bir gelişmenin önünü açtı. Siyasi çekişmeler iş dünyasında güven ortamını fazla etkilemedi. 1971'in parlak gelişmeleri - iyi rekolte ve yurt dışından istikrarlı bir şekilde akan işçi dövizleri - bu yılda da tekrarlandı. İç ve dış konularda yaşanan bazı güçlükler rağmen ekonomi 1973 yılında canlılığını korudu ve iç yatırımlar her hangi bir sekteye uğramadan devam etti. 1974'te dünyadaki trendlere (eğilimlere) bağlı olarak ekonomik sorunlar artış gösterdi. Türkiye'de her şeye Kıbrıs müdahalesinin damga vurduğu ve belirgin uluslararası tepkiler yarattığı bir dönemde hükümet eylemlerini dünyaya anlatma ve meşrulaştırma girişimlerine odaklandı. Fakat kargaşanın dinmesinden sonra faturanın ödenmesi gerekiyordu; bu da gayri resmi rakamlarla 1 milyon doları buluyordu ki o da 1974 bütçesinde toplam harcamaların yüzde 16'sına denk geliyordu. 1975 yılı tarımda Türkiye açısından iyi bir yıl oldu. Enflasyon oranı düştü. Ancak ülkenin ekonomik sorunları yoğunlaştı. Hızlı ekonomik büyüme devam etti. Fakat işsizlik arttı, ödemeler dengesi bozuldu ve net rezervler keskin bir şekilde düştü. Dahası bu sorunlarla baş edecek bir kararlılık da yoktu. 1976 yılında ekonomideki kırılganlık devam etmekle birlikte büyüme sürdü. En zayıf nokta 1 milyar dolardan yaklaşık 900 milyon dolara gerileyen döviz rezervleriydi. Avrupa'daki (esas olarak Almanya'daki) Türk işçilerden gelen işçi dövizlerinin azalması ve dış ticaret açığının büyümesi kırılganlığı daha da artırdı. 1975 yılındaki yüzde 8'lik ekonomik büyüme yüzde 7,2'ye düştü. Bütün bunlara rağmen hükümet, Batı Avrupa'ya göre daha küçük olsa da her yıl yüzde 2,5 artan, üçte ikisi 40 yaşın ve yarısı 20 yaşın altında olan 40 milyonluk nüfustan dolayı bütçe üzerinde büyük bir yük olan sosyal güvenlik harcamalarında ve sağlık hizmetlerinde herhangi bir kesintiye gitmedi. 1977 yılı Türkiye için kötü bir yıl, siyasi durgunluk ve ciddi ekonomik gerileme yılı oldu. Bütün bir yıl ülkenin modern dönemde karşılaştığı en ciddi ekonomik krizle baş edebilecek önlemler almaktan aciz hükümetlerle geçti. Petrol fiyatlarındaki yükselişin uzun vadeli etkileri, dünya genelinde yaşanan durgunluk ve artan savunma harcamaları Türkiye'nin normal yollarda denkleymeyeceği bir bütçe ve ödemeler dengesi açığı yarattı. Sonuç olarak ülke fabrikalarının kapanmasını önleyecek olan ithal malzemeleri bile karşılamakta giderek zorlanmaya başladı. Art arda iş başına gelen hükümetler ekonomik durumun daha da bozulmasını engellemek için ilk sekiz ay boyunca hiçbir şey yapmadı. Demirel hükümeti bütçe ve ödemeler dengesi açığını kapatıp enflasyonu ve para arzını kontrol altına almak ve talebi kısıtlamak üzere Eylül ayının başında yüzde 10 devalüasyon yaptı. Bu önlemleri IMF'ye yapılan acil yardım başvurusu izledi. Ancak fonun uygulanmasını istediği önlemlerle Türk hükümetinin almayı düşündüğü önlemler arasında büyük farklılıklar vardı. Biri yerel seçimler ve diğeri patlak veren siyasi kriz nedeniyle müzakereler iki kez kesintiye uğradı ve yılsonuna kadar herhangi

bir anlaşmaya varılamadı. Bu gecikme Türkiye'ye kredi açmaya hazır olan bankaların IMF ile anlaşmanın sonuçlanmasını beklemesi nedeniyle ekonomiye daha da zarar verdi. Tarım sektöründe iyi bir yıl yaşanmasına ve geniş çaplı enerji kesintilerine ve ciddi işçi eylemlerine rağmen sanayide kârlılığın genel olarak artış göstermesine rağmen, stokların hızla azalması ve uygulanmakta olan ve sırada bekleyen önlemlerin devreye girmesiyle durum daha da fazla can yakmaya başladı.

Türkiye'deki ekonomik durum 1978'de daha da geriledi. Ecevit Türkiye'nin dünya siyaset sahnesindeki konumunu bir miktar yükseltmiş olsa bile, içindeki derinleşen ekonomik krizi ele alış şekli konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Önceki hükümetin hazırladığı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı bir kenara koyarak bir dizi kemer sıkma önlemi aldı. 28 Şubat'ta alınan bu kararları ertesi gün büyük bir devalüasyon izledi. Bu adımların sonucunda Mart ayında IMF ile iki yıla yayılacak 450 milyon dolarlık kredi konusunda anlaşmaya varıldı. Mayıs ayında devlet ve devlet garantili ticari borçları yeniden yapılandırma konusunda OECD ülkeleriyle prensip anlaşmasına varıldı. Fakat Türkiye bu çerçevede varılan ikili anlaşmaların gerektirdiği ilk ödemeleri yapmakta zorlandı. Ayrıca, devlet garantili olmayan ticari borçları ödemek için gereken büyük miktarda krediyi bulmakta ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen ödemeler dengesi açığını finanse etmekte yaşanan güçlükler de çözülemedi. Türkiye 1979 yılı boyunca iç sorunlarla, özellikle de ekonomik sorunlarla boğuştu. IMF ile yapılan uzun müzakerelerin ve Haziran ayındaki ciddi bir devalüasyonun ardından, 19 Temmuz'da ikinci bir "stand-by" anlaşmasına varıldı ve bu çerçevede 325 milyon dolarlık IMF kredisinin ilk dilimi hemen serbest bırakıldı. Ecevit giderek azalan parlamento desteği karşısında, muhalefetin gerekli çoğunluğu bulup hükümete güvensizlik oyu vererek düşürmesi ihtimaline karşı yıl ortasında küçültücü bir yönetim başvurarak partisine parlamentoyu boykot etme talimatı verdi. Dolayısıyla dikkatler kısmi seçimlere çevrildi. Ancak bu seçimlerin parlamentodaki çıkmazı pekiştirmekten başka bir işe yaramayacağından ve Silahlı Kuvvetleri müdahaleye zorlayacak bir otorite boşluğu yaratma riskinden çekinilmekteydi. Fakat Ecevit'e karşı artan hoşnutsuzluk, erken genel seçim çağrısında bulunan ve bunun için parlamentonun kilitlenmesinden medet uman Demirel'e bir hükümet kurmaktan başka çare bırakmayacaktı. Ecevit aksi yöndeki iddialarına rağmen Demirel'e, iki yıl önce onun kendisine bıraktığından daha borçlu bir ülke bıraktı. Her iki partinin de büyük bir sorun olarak gördüğü enflasyon yıl boyunca hiçbir gerileme belirtisi göstermediği gibi yüzde 80 ile yüzde 100 arasında seyretti. Ülkenin döviz rezervleri tehlikeli düzeylere düşmüştü. Döviz sıkıntısı tarım ve sanayi girdilerinde de sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktaydı. Özellikle de ham petrol ithalatının finansmanında yaşanan güçlük alarm vermekte olup enerji kesintileri, mazot ve benzin sıkıntısı giderek artış göstermekte, bu da sanayinin karşı karşıya olduğu sorunları katlamakta ve sokaktaki vatandaşa giderek daha fazla yansımaktaydı. 1980 yılı üçüncü askerî müdahaleye sahne oldu. Türkiye'nin bozuk mali durumunu düzeltmek ve planlı devalüasyon yoluyla ödeme gücünün artırılıp özel sektörün ve ihracatın teşvik edilmesi ve nihayet kamu sektöründeki açıkların kapatılması amacıyla

Demirel azınlık hükümetinin aldığı 24 Ocak kararları çerçevesinde başlatılan yeni ekonomik iyileşme paketi hazırlanacaktı. Fakat Demirel'in tek yapabildiği bu oldu. Parlamento tıkanı ve yeni bir Cumhurbaşkanı seçemedi; hükümet kontrolü giderek zayıfladı ve siyasi şiddet arttı. Generaller şiddete son vermek üzere 12 Eylül'de yönetime el koydu. Ve anında sonuçlar alınmaya başladı. Aşırı uçlara karşı sert bir şekilde harekete geçildi ve ilk raunt kazanıldı. Fakat kendilerini tek yasama kurumu ilan eden generaller ağır bir sorumluluk altına girdi. Parlamentodan çıkarılamayan önemli yasaları çıkardılar ve önceki hükümetin ekonomik politikalarını sürdürdüler. Bu politika özellikle IMF ile OECD ülkeleri üzerinde etkili olduğu ve yeni yardımların önünü açtı. Ancak ihracat aynı hızda tepki vermediği gibi ödemeler dengesi ve dış borç sorunu aynı hızla bozulmaya devam etti. Kendi kapasitelerinin farkında olan generaller Demirel'in başlattığı ekonomik politikayı uygulamaya devam ettiler ve işin başına da bu politikaların mimarı olan Turgut Özal'ı getirdiler. Bunun üzerine ekonomide bazı olumlu gelişmeler oldu. Yüzde 80'lerin üzerinde seyreden enflasyon ve para arzı kısmen kontrol altına alındı; tüketim hızla düştü; ekonominin kamu tarafında reform adımları atılmaya başlandı. İthalat ve ihracatta bürokrasi azaltıldı, ancak yine de bazı engeller devam etti. Mesela iç talebin daralması, sıkı para politikası, grevler ve enerji ve hammadde sıkıntısı nedeniyle sanayi üretimi 1979'dan çok farklı değildi. İhracat, yıl içinde olumlu sinyaller veren bazı işletmelerle birlikte hacim olarak 1979'a göre belirgin bir artış göstermemişti. 3 milyar doları aşan ve ithalatın yüzde 45'ini oluşturan Petrol faturası ihracat gelirlerini aşmıştı. Özal, ekonominin yeniden rayına oturmasının 4-5 yıl alacağını tahmin etmekte idi, ancak bu tahmin dış yardımların devam edeceği varsayımına dayanmaktaydı. 1980 yılındaki performans dikkate alındığında 4-5 yıl iyimser bir süre gibi görünmekteydi.

Kaynaklar

Bu makaleyi yazmak için Birleşik Krallık'taki Ulusal Arşivlere (TNA) ve ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

FO ve FCO olarak kaynaklara yapılan tüm referanslar, daha önce Kamu Kayıt Bürosu (PRO) olan İngiltere Ulusal Arşivleri'nde bulunmaktadır.

Arşiv Kaynakları

FCO9/1091, Turkey: Annual Review for 1968.

FCO9/1308, Turkey: Annual Review for 1969.

FCO9/1466, Turkey: Annual Review for 1970.

FCO9/1606, Turkey: Annual Review for 1971.

FCO9/1831, Turkey: Annual Review for 1972.

FCO9/2112, Turkey: Annual Review for 1973.

FCO9/2339, Turkey: Annual Review for 1974.

FCO9/2442, Turkey: Annual Review for 1975.

FCO9/2671, Turkey: Annual Review for 1976.
 FCO9/2768, Turkey: Annual Review for 1977.
 FCO9/2885, Turkey: Annual Review for 1978.
 FCO9/3056, Turkey: Annual Review for 1979.
 FCO9/3317, Turkey: Annual Review for 1980.
 FCO9/614, Turkey: Annual Review for 1967.
 FO371/160212, Turkey: Annual Review for 1960.
 FO371/163832, Turkey: Annual Review for 1961.
 FO371/169514, Turkey: Annual Review for 1962.
 FO371/174971, Turkey: Annual Review for 1963.
 FO371/180150, Turkey: Annual Review for 1964.
 FO371/185824, Turkey: Annual Review for 1965.
 FO371/185824, Turkey: Annual Review for 1966.

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge, 1993.
 Akşin, Sina (ed.). *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
 Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.
 Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
 DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. 1979-1983*. Ankara 1978.
 DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl. 1963-1967*. Ankara 1963.
 DPT, *Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl. 1968-1972*. Ankara 1967.
 DPT, *Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl. 1973-1977*. Ankara 1973.
 Eken, Nazif. *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2016.
 Gerger, Haluk. *Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politiği, Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
 Kurtoğlu, Ramazan. *Türkiye Ekonomisi, 1838-2010*. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
 Lenczowski, George. *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Pres, 1990.
 Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası 1919-1980*. 1. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
 Owen, Roger. *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle East*. London: Routledge, 1992.
 Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
 Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler, 1923-2010*. Ankara, 2011.
 Yalın, Alpay ve Emre Alkin. *Olaylarla Türkiye Ekonomisi: Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*. İstanbul: Humanist Kitap Yayıncılık, 2017.
 Yapp, M. E. *The Near East since the First World War: A History to 1995*, Longman, 1996.(Yayın Evi eksik)
 Yenal, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

